

П. В. Свежинський (Львів)

Чернихівська трагедія 1908 р.

Розповідається про один з трагічних епізодів боротьби трудящих Галичини за своє соціальне й національне визволення — сутичку громади с. Чернихова з властями, що виникла у травні 1908 р. на ґрунті економічних утисків селянства поміщиками.

В історії українського народу є події, які, виходячи за певні часові і локальні межі, ніби фокусують у собі життя багатьох поколінь. До таких подій належить, на наш погляд, і кривава трагедія, що розігралася в мальовничому селі Чернихів на Тернопільщині у травні 1908 р. і яка поки що не знайшла належного висвітлення й оцінки в українській історіографії¹.

В основі того, що трапилося в Чернихові, лежать глибокі причини, зумовлені соціально-економічними, зокрема аграрними, відносинами, які панували в Галичині — тодішній колонії Австро-Угорщини. Безперечно, приводом до розглядуваних тут подій, були, як писала газета «Діло», «замотані сервітутські* відносини»² між селянами і дідичами, які під час скасування кріпацтва в Галичині в 1848 р. пограбували селян. «Спори між двором і громадою, поміщиками і селянами, — зазначалося в цій газеті, — вічна рана наших відносин, а вирішують їх надто часто жандармські кулі»³.

Хоч після скасування кріпацтва до подій, про які йдеться, минуло шістдесят років, все ж, як наголошувалося на першому українському просвітньому конгресі у Львові (1909 р.), «дідичі селян визискують немного менше, як за часів панщини»⁴. Тоді ж посол від селянської курії В. Стефанік на віче в Тернополі казав, що «селянська доля зовсім не покращала, вона стала хужче, ніж була коли-небудь давніше»⁵.

До буржуазної реформи 1848 р., яка поклатала початок розвитку капіталізму в галицькому селі, селяни мали право брати в поміщицькому лісі деревину, хмиз та пасти худобу на пасовиськах і луках діди́ча, а останній користувався громадським лісом і пасовищем. Після скасування кріпацтва австрійський уряд і поміщики позбавили селян такої можливості. Вони не могли змиритися з цим і мужньо відстоювали своє право на сервітуті. «Ліс бог дав для всякого, — говорили селяни, — що само вирросло, того й узяти не гріх». Тільки в 1850—1879 рр. відбулося 798 активних сервітутських виступів⁶. Борючись за свої економічні права, галицькі селяни часто зверталися до суду з позовами на поміщиків. Вони провели 32 000 сервітутських процесів і, хоч виграли тільки 2000 з них, відступати не збиралися⁷. «Наш закон бук, бери його до рук», — дедалі частіше чулося по селах.

¹ Короткі згадки про ці події див.: Свежинський П. В. Аграрні відносини в Західній Україні в кінці XIX — на початку XX ст. — Львів, 1966. — С. 167; Історія селянства в УРСР. — К., 1967. — Т. 1. — С. 523.

* Від лат. *servitus* — повинність. В експлуаторському суспільстві обмежене право користуватися чужою річчю. Відомі земельні та особисті сервітуті.

² Діло. — 1908. — 28 н. ст. (15 ст. ст.). мая.

³ Там же. — 27 (14) мая.

⁴ Пропамятна книга: Першій український просвітньо-економічний конгрес, уможений Товариством «Просвіта» в сороколіття заснування у Львові 1 і 2 лютого 1909 р., — Львів, 1910. — С. 145.

⁵ Галичанин. — 1908. — 14 (27) июня.

⁶ Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст. — Львів, 1964. — С. 235.

⁷ Свежинський П. В. Назв. праця. — С. 144.

Крім «сервітутських справ», австрійський уряд і галицький сейм прийняли цілу низку інших законів, які всім тягарем лягли на селян. Так, у 1866 р. галицький сейм прийняв першу, а в 1885 р. другу Уставу дорожню. Відповідно до її параграфу 12-го від кожного будинку, розташованого в громаді, та від кожної родини, яка вела самостійне господарство, на будівництві доріг належало відробляти 6 днів «шарварку». До того ж з людей стягувався ще й додатковий грошовий податок. Дорожний закон, або «шарварки», селяни розглядали як «повернення панщини» і рішуче проти нього боролися⁸.

Австрійський уряд прийняв закон про мисливство, згідно з яким поміщикам дозволялося полювати на селянських ланах. «Всі ці закони,— констатувала газета «Діло»,— інтерпретовано на шкоду селян, а на користь дідичеві»⁹. Прогресивний громадський діяч, посол від селянської курії Євген Олесницький, виступаючи 1908 р. в австрійському парламенті, говорив: «Знущення над селянами— явище постійне. В Галичині після скасування панщини ні економічна, ні політична залежність селян не зменшилась. Економічне становище... навіть погіршилося. Проводиться постійна експропріація селян. Селян позбавили права полювання на дичь. Риболовецький закон позбавив їх права ловити рибу та вживати воду в господарських цілях. При регулюванні річок у селян конфіскували їх землі і пасовища. Селяни не можуть погодитися, що вони загубили ці права»¹⁰.

Риболовецький закон («риболовецька устава»), про який говорив парламентар, було прийнято галицьким сеймом 31 листопада 1887 р.¹¹ До його запровадження в Галичині існувало природне, або дике рибальство. Рибу в озерах, ставках, річках ловили жителі прибережних сіл собі, а поміщики — собі. Селяни рибали це примітивними засобами, а поміщики — більш досконало.

З прийняттям закону води річок були поділені на ревіри (ділянки): р. Стир — на 7 ревірів, р. Буг — на 20, р. Прут — на 18, р. Черемош — на 16, р. Дністер — на 76, р. Сян — на 78, р. Бистриця — на 20, р. Золота Липа — на 8, р. Серет — на 21 ревір. Ділянки були досить великі. Так, один з ревірів р. Серет тягнувся від джерела села Греблі до межі між громадами Гладке та Івачів¹².

Рибальські ділянки здавалися в оренду на 10 років тим, хто давав під час ліцитації найбільшу ціну. Прибутки від ліцитації, як зазначалося в законі, розділялися між селянами та поміщиками¹³. Однак відразу після прийняття цього закону поміщики почали забороняти селянам ловити рибу, вимочувати в річках коноплі, льон та використовувати воду в господарських цілях. «Народ,— писала газета «Діло»,— не може зрозуміти, як можна заказувати те, що він робив від віків, як можна заказувати комусь ловити рибу при його березі, коли ту рибу ніхто не вигодовував, ані не вложив ні жодних коштів, ні труду, щоб її в ріці тримати. Це так само не зрозуміло селянинові, як коли б хто хотів заборонити йому уживати воду з криниці, що знаходиться на його подвір'ї». Отже, рибальський закон «відібрав одним махом одвічне право хлопів, зовсім незважаючи на хлопські інтереси. В дуже багатьох околицях сотки людей утримувалися з риболовлі, а багато холонпуків, що не раз і бараболі не мають, мали в рибі однукову поживу»¹⁴.

Крім того, хоч закон формально й надавав право оренди і поміщикам, і селянам, ділянки, як правило, отримували поміщики. 90%

⁸ Червона Русь.— 1888.— 24 (12) січ.

⁹ Діло.— 1908.— 28 н. ст. (15 ст. ст.) мая.

¹⁰ Основа.— 1908.— 17 лип.

¹¹ Вісник законів державних для королівств і країв, в державній думі заступлених. Рочник.— 1890.— Ч. 37.

¹² Діло.— 1908.— 30 (17) мая.

¹³ Вісник законів державних...— 1890.— Ч. 37.

¹⁴ Діло.— 1908.— 30 (17) мая.

усіх риболовецьких ділянок були в їхніх руках¹⁵. У Бродівському повіті ревіри № 1 і № 3 на р. Стир тримав німецький барон Вільгельм Шмідт, який узяв їх в оренду за 20 крон, ревір № 2 — граф Бавировський з Топорова (20 крон), ревір № 4 — поміщиця Горонська, власниця Лопатина і т. д.

Коли мешканці с. Монастирки Бродівського повіту довідалися, що згаданий барон В. Шмідт орендував ревір на річці Стир, селяни «рішуче заявили, що того одвічного права не дадуть собі видерти і скоріше умруть, ніж уступлять»¹⁶. Поміщик змушений був відступити.

Граф Юліан Коритовський, землі якого знаходилися в Тернопільському повіті, володів українськими селами Чернихів, Янковець, Масловець, Івачева, Інсілово, Плотиці¹⁷. Він не тільки забороняв селянам ловити рибу, а й використовувати в господарських цілях воду, а «головне — мочити коноплі, котрих там в тих околицях управляють дуже багато, бо земля мало урожайна»¹⁸. Серед селян поширювалися чутки, що вони також не мають права поїти у річці худобу, випускати туди плавати качок, брати мул або пісок¹⁹. У зв'язку з цим 27 червня 1907 р. селяни послали в цісарське королівське намісництво протест, але чиновники з цього відомства навіть не відповіли на нього.

10 березня 1908 р. староста Тернопільського повіту Завадський оголосив про орендування графом Коритовським права риболовлі в р. Сереті²⁰. Громада с. Чернихів, вважаючи свої споконвічні права покритими, вирішила «за всяку ціну надати собі відібрати посідання ріки, без котрої громада просто не може існувати»²¹. Тому один з членів громади вніс таку велику суму грошей, яка значно перевищувала всі інші, в тому числі й ту, що її запропонував граф Коритовський. Проте староство визнало право риболовлі за поміщиком, який орендував його за 10 крон²². Це переповнило чашу терпіння «всіх хлопів, без різниці народності, так українців, так і поляків, бо всіх має досягнути однакова доля»²³. «Тому, — говорив у згаданій вище промові на віче Василь Стефаник, — ми були примушені взятися за насильні міри»²⁴.

У понеділок 25 травня жандарм і лісничий, які охороняли панський риболовецький ревір, заарештували чернихівську селянку, котра прала білизну в р. Сереті (причому жінці одягли наручники), та її сина, що вудив у річці рибу. Довідавшись про це, жителі с. Чернихів вирішили звільнити своїх заарештованих товаришів.

Як доповідав повітовий комісар поліції Г. Тремболович у своєму звіті від 26 травня на ім'я намісника Галичини графа Бобжинського, «декілька сот селян», озброєних мотиками і буками, на чолі з Михайлом Карачком збіглися на подвір'я до хати вїта, куди привели затриманих, і вимагали негайно звільнити їх²⁵. Вони кричали, що «не дадуть собі відібрати риболовство на ріці, що будуть там і далі прати білизну та що не пустять двірської служби, котра їм шкоди робить, переходячи берегом ріки, над якою знаходяться селянські луки»²⁶. Селяни почали вимагати, щоб вїт пояснив їм, за що заарештували людей. Вїт, однак, не вийшов, а жандарми твердили, що його немає, що він,

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Громадський голос. — 1908. — 2 черв.

¹⁸ Свобода. — 1908. — 4 черв.

¹⁹ Львів. Центр. держ. іст. арх. України, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 108 (далі — ЛЦДІА).

²⁰ Там же.

²¹ Там же, арк. 107.

²² Там же.

²³ Земля і воля. — 1908. — 4 черв.

²⁴ Галичанин. — 1908. — 14 (27) июня.

²⁵ ЛЦДІА, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 15.

²⁶ Діло. — 1908. — 27 (14) мая.

мовляв, у полі. У цей час з поля приїхав син війта і сказав, що батько вдома. Це викликало загальне обурення. Налякані грізною поведінкою селян, війт і лісничий причаїлися у хаті. Чоловіки й жінки, озброєні холодною зброєю, оточили її і камінням повибивали вікна. З 5 год. 30 хв. до 8 год. 30 хв. ввечора команда жандармів, яка прибула сюди, стримувала натовп. Щохвилини становище ставало дедалі загрозливішим. Староста негайно викликав ще жандармів. Їх зустріли градом каміння. З вигуками «ура» селяни накинулися на жандармів і поранили двох з них²⁷. У цей час жандарми почали стріляти по селянах.

«По першому залпові,— говорив міністр крайової оборони Георгієв в австрійському парламенті,— стало ще небезпечніше. Селяни з мотиками і буками напали на жандармів, так що комендант дав наказ другий раз стріляти, а на кінець і третій»²⁸. Дев'ять залпів було зроблено по селянах. Внаслідок звірячої розправи, за офіційними даними, загинули 5, дістали тяжкі поранення 3, легкі — 4 чол.²⁹

Вбиті були Михайло Карачко — 60 років, куля розбила йому голову, залишив трьох дітей; Микола Шагедін — 40 літ, залишив шестеро дітей; 14-річний Семко Лалик; вагітна жінка Марія Мандзій — 40 років, залишила дитину; Настя Сидорак — 37 років, залишила трьох дітей.

Тяжкі поранення дістали Василь Лалик — 18 років, Купріян Недопитальський — 46, Андрій Хмельницький — 52, Юрко Гесяк — 35, Настя Цьвок — 42 роки.

Легко поранені були Катерина Глинська — 13 років, Юрко Гвоздик — 30, Настя Гамак — 25, Ілько Притуляк — 35, Настя Симирак, Михайло Прокіп — 11 років³⁰.

«Страшна вість,— писала газета «Свобода»,— громом рознеслася по цілій Тернопільщині. Всюди пройшла грозою хлопські груди, кожний нагадав собі: «Ось завтра, або коли й мене таке чекає»³¹. Довідавшись про звірства австрійських властей, жителі сусідніх сіл з холодною зброєю рушили до Чернихова на допомогу своїм товаришам. Боячись, що пожежа селянського заворушення може перекинутися на інші села, австрійський уряд наказав негайно послати на місце подій «пильнувати порядку» загін жандармів (40 чол.) і два військові ескадрони кінноти³².

За наказом намісника Галичини графа Бобжинського до Чернихова прибув спеціальний радник намісника Чижевич, якому наказали за будь-яку ціну придушити виступ селян. Одночасно з Тернополя до Чернихова виїхала комісія з суддею і слідчим. В селі почалися масові арешти. Було схоплено 38 чол., звинувачених у «насильстві і опорі урядові»³³. На допомогу владі прийшли консервативні представники селянства в парламенті. До Чернихова спішно виїхали їх ставленики — Постригач і Микита. Останнім вдалося трохи заспокоїти розлючених людей і підготувати їх «до сумного похоронного акту»³⁴. У похороні загиблих взяло участь близько 10—15 тис. селян та сільськогосподарських робітників³⁵. Вони обіцяли помститися за своїх товаришів.

²⁷ ЛЦДІА, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 15.

²⁸ Земля і воля.— 1908.— 10 лип.

²⁹ ЛЦДІА, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 16. Газета «Громадський голос» від 2 червня 1908 р. писала, що наслідком розправи жандармів було «невинних сім трупів, 15 ранених». Власті явно неточно подають число жертв. Насправді убито було 5, тяжко поранено не 3, а 5, легко поранено не 4, а 6 чол. Див. поіменний список у газетах «Свобода» від 4 червня 1908 р. та ін.

³⁰ Див.: Свобода.— 1908.— 4 черв.; ЛЦДІА, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 16.

³¹ Свобода.— 1908.— 4 черв.

³² Там же.

³³ ЛЦДІА, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 186—187.

³⁴ Громадський голос.— 1908.— 2 черв.

³⁵ Громадський голос.— 1908.— 2 черв. Газета «Основа» 4 червня 1908 р. писала, що на похороні убитих було «понад 15 000 селян. Прибули селяни навіть з Зборова».

Чернихівська драма викликала неоднозначний громадський резонанс як у Галичині, так і в усій Австро-Угорщині. Події, що сталися на Тернопільщині, розглядалися в Державній раді та парламенті Австро-Угорщини. Представники панівних верств, які займали в цих державних установах домінуюче становище, та їх так зване «польське коло», проливали «крокодилячі сльози», а міністр внутрішніх справ барон Бенерт заявляв, що «в Галичині все благополучно». Проте прем'єр-міністр барон Бекк змушений був визнати, що сучасна адміністрація краю «не зовсім вірно функціонує»³⁶.

Об'єднані в українському клубі селянські послы Е. Левицький, С. Вітик, П. Старух, В. Стефанік, Е. Будзиновський та інші засуджували зврячі дії уряду і жандармів, вказували на безземелля селян, важкі податки та інші тягарі, що їх терпіли галицькі селяни³⁷.

Свою солідарність із селянами, що боролися, та рішучий протест проти дій властей висловили робітники на віче, скликаному у Відні 9 червня 1908 р. з ініціативи українських соціал-демократів Пасічника і Вітошинського. На ньому були не тільки українські робітники, а й польські, чеські, австрійські. В одностайно прийнятій резолюції говорилося: «Робітники засуджують якнайостріше брутальний морд, докочаний на беззбройних селян, взивають парламент, щоб розглянув серед галицьких відносин і їх оздоровив, взивають соціал-демократичних послів, щоб справу слідства не спускали з ока..., взивають австрійську соціал-демократичну партію, щоб повела рішучу акцію серед робочих мас в цілі зреформування галицької адміністрації»³⁸.

Австрійська адміністрація, староста Тернопільського повіту твердили, що селяни Чернихова виступили під «впливом агітації соціалістичного посла Остапчука»³⁹, а польська поміщицька преса і кореспондентське бюро намагалися представити подію, як «бунт хлопів, організований і масовий». Газета «Діло» спростовувала подібні твердження⁴⁰. І справді, це був масовий стихійний виступ, один з виявів мужньої боротьби галицького селянства за своє соціальне й національне визволення, боротьби, яка розхитувала Австро-Угорську клаптикову монархію та прискорювала її розпад. В цьому й полягає історичне значення подій у Чернихові.

Одержано 14.12.90

Рассказывается об одном из трагических эпизодов борьбы трудящихся Галиции за свое социальное и национальное освобождение — стычке общины с. Чернихова с властями, возникшей в мае 1908 г. на почве экономических притеснений крестьянства помещиками.

³⁶ Діло.— 1908.— 26 (13); 28 (15) мая.

³⁷ ЛЦДІА, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 356.

³⁸ Діло.— 1908.— 11 черв. (29 мая).

³⁹ ЛЦДІА, ф. 146, оп. 4, спр. 5071, арк. 106, 107.

⁴⁰ Діло.— 1908.— 27 (14) мая.